

BÁBA IVÁN
Arckép – háttérben Európa
 Granasztói György tanulmányairól

Granasztói György (1938–2016) 2018-ban kiadott *Szabados szabadság* című tanulmánykötete a tudósként és közéleti személyiségként egyaránt kiemelkedő teljesítményt nyújtó szerző legfontosabb vagy legérdekesebb, többnyire a Magyar Szemle folyóiratban megjelent írásait tartalmazza. A szerkesztők négy témakörbe, a kultúra, a történelem, az erkölcs és a politika fejezetébe csoportosították válogatásuk anyagát. A történész-esszéista leánya, Granasztói Olga bevezető sorai szerint így vált lehetővé, hogy a szerző „sokoldalú érdeklődését és íráskészségét egy kötetten belül” mutassák be. A gondos szerkesztői munkának köszönhetően a könyv Granasztói posztumusz szellemi portréjaként is értelmezhető.

Granasztói György maga volt az európai magyar polgár. Az a magyar polgár, aki – mint az édesapjáról, Granasztói Pálról szóló „megjegyzésekben” írja – egy „polgári világ romjain” nő fel, de igyekszik megőrizni annak értékeit, stílusát, humorát, iróniáját – szellemi gazdagságát. A kötet egyik legszebb írása a hetvenéves Ottlik Géza tiszteletére írt köszöntő. Ebben egyértelműen benne foglaltatik mindaz, amit Granasztói „polgári erényeknek” nevez. „A polgári író mondatai nem azzal kezdődnek, hogy ÉN, hogy VELEM, hogy NEKEM. Azt sem hiszi, hogy átlényegül, hogy az életben előre fog jutni, ha marandót alkot. Nem töpreng a jövőjén. Esélyekben gondolkodik, minden érdekli, beburkol a mondataival, szavai feloldódnak a vérünkben. Ez az ereje, ez a veszélye.” A polgári írók, művészek – bár a „tűrt” kategóriában – „végeredményben életben voltak, jó könyveket írtak, szépen zenéltek, festettek, értett mindegyikük az asztal örömeihez, jó humoruk volt, és sokat, valóban sokat találkoztak. [...] Rémhírekről, csúnya emberekről és más semmiségekről beszélgettek, a fontos dolgaikat szemérmesen bonyolították le, azok egyébként is benne voltak a műveikben. Mondom, még együtt minden, a tehetség, az igazi mű és a társaság. Látták, ma is látják egymást.” Kik voltak ők? Vilt Tiborék, Ottlik Gézáék, Vas Istvánék, Nemes Nagy Ágnes és Lengyel Balázs, Ferenczy Bénéiek, Mészöly Miklósék... Ők voltak a barátaik

Granasztóiéknak, ebben a társaságban nőtt fel Granasztói György. No meg az otthoni értelmiségi közegben. Ez a „romjaiban” is működő családi háttér teremti meg a következő nemzedékek számára az értelmiségi lét alapfeltételeit.

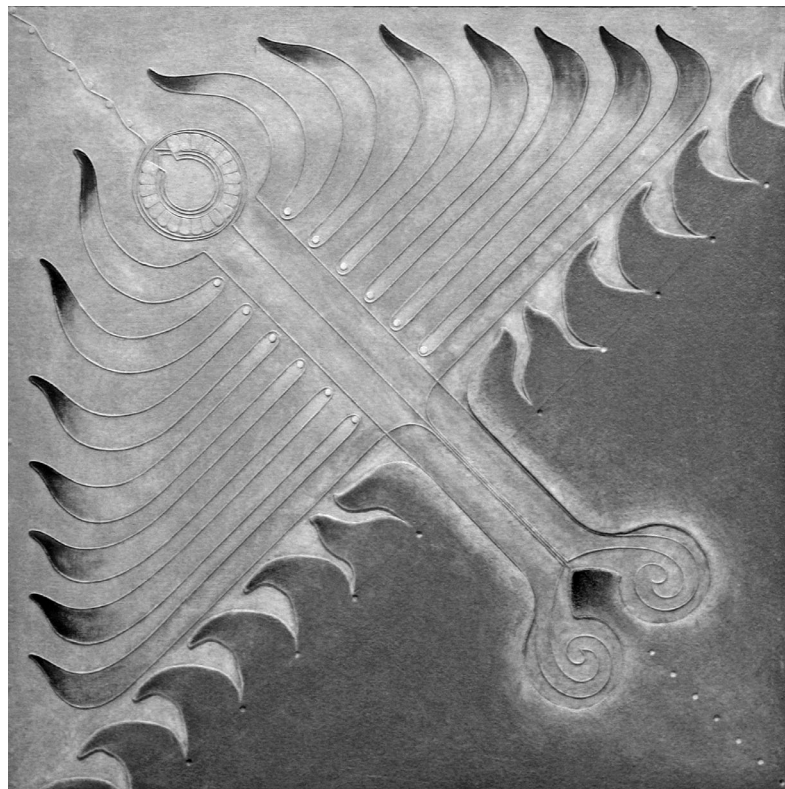
A kötet első fejezeteként szereplő, Szegő Iván Miklós által készített életútinterjú igazi olvasói élmény. A kérdező jó érzékkel irányítja a beszélgetést, az interjúalany pedig kitűnő összegző következtetésekkel reflektál életének és szellemi éréseinek különböző korszakaira.

Az egyik fontos téma a magyar polgári tudat és a polgári életvitel összehasonlítása a nyugatival. „Az alapvető különbség a pénzhez való viszony” – mondja Granasztói. Tágabb összefüggésben vizsgálva mindent arra a következtetésre jut, hogy a kora újkorban a magyarországi városi polgárok és vidéki köznemesek aránya együtt eléri a nyugati társadalmak polgárosodási arányát. Ezek a rétegek Magyarországon teljesen átszövik egymást, nincs köztük éles ellentét, ebből alakul ki a sok dzsentroid attitűddel rendelkező magyar polgárság és a polgári funkciókat ellátó magyar köznemesség, s ebből adódik a pénzhez való viszonyuk alapvető különbözősége. „Gent vagy Antwerpenen tájéka [...] a pénzhez való viszony egészen más és számunkra – mondhatnám – gyomorforogató! [...] Ha jön hozzám valaki külföldről, azonnal meghívom, elmegyek vele vendéglőbe és a többi, miközben ha elmegyek ugyanehhez vendégségbe, ebédünk, akkor ő megkérdezi tőlem: Akkor osztozunk? Fele-fele?” Önmagunkról szólva nem elmaradott polgárosodásról kell tehát beszélünk, hanem egy másféle társadalomfejlődésről. És másféle tudatról. „Korábban ezt jellemhibának tartottam, valójában azonban ez semmi más, mint a világ másfajta szemlélete, másfajta hagyományt jelent. [...] Ezt jól fogalmazták meg régebben: Wirtschaftsbürgertumnak tekintik azt a polgárságot, amelyik a nyugat-európai, döntően gazdasági tevékenységeken keresztül szocializálódott. És Bildungsbürgertumnak azt a német polgári típust, amelyikben a kultúra dominál, illetve a kulturális jellegű önmegvalósítás.”

Mint nemzedéktársainál általában, életének meghatározó élménye az 1956-os forradalom. Ám az ő története nem akkor kezdődik, hanem 1954-ben, amikor az elveszített VB-döntő után az Aranycsapat szövetségi kapitányának, Sebes Gusztávnak a fiát a Nagykörúton félholtra verték, és egész életére nyomorék maradt. A társadalmi feszültség, az emberek

sikerésége, azonosulási vágya már ekkor óriási volt. 1956-ban a városban bolyongó fiatalember hirtelen szembe találja magát a történelemmel – alulnézetből. A lázadó, mindent elsodró tömeggel, lövöldöző oroszokkal és magyarokkal, igazi halottakkal, a halállal. És ezek az élmények meghatározzák későbbi történelmi hitvallását is. „Az eseménytörténet, a politikátörténet engem történésként teljesen hidegen hagy, mert ezeket legfőljebb elmondani, rekonstruálni lehet. [...] De ezek annyira a felszínen lévő – ugyanakkor rendkívül erősen ható – dolgok. [...] Engem [...] soha nem a nagy átlag érdekel [...], hanem az, hogy a tömeges jelenségeket hogyan lehet szétbontani. Egymás mellett, vagy egymással szemben, vagy egymással párhuzamos, de olyan dolgokra, amelyek mind-mind, mint a hagyománok a héja, úgy jönnek le, és mind a különlegesség és az egyediség felé visznek.”

„A nyelvtudás, az igazi nyelvtudás – írja –, az kulturális kérdés. [...] Nekem az volt a szerencsém, hogy ezer szállal kötődtem a kultúrához, miközben még a nyelvet nem ismertem, vagy alig, felszínesen. De ez volt az oka annak, hogy ebben aztán el tudtam merülni. [...] Mert azt a magányosságot, amit nagyon szerettem, magasabb szintre emelte a franciatudás azzal, hogy egyre erőteljesebben adta meg nekem [...] azokat a támpontokat, fogódzókat, amelyek teljesen hiányoztak akár az egyetemi oktatásból, akár a hétköznapi életemből.” A francia nyelv és kultúra ismerete egy életre megszabta gondolkodásának dimenzióit. A modern francia történetkutatói iskolák és módszerek, a nagynevű iskolateremtő történészek (Bloch, Braudel, Duby, Le Goff) határozták meg, majd csiszolták gondolkodását, nyugat-európai történetkutatói gyakorlat nyújtott példát magyar kutatóműhely, az Atelier megszervezéséhez 1988-ban. Az Atelier mint doktori iskola egyesítette a kutatást és az oktatást, és rendkívül hatékonyan működő nemzetközi, elsősorban franciaországi kapcsolatrendszer alakított ki. Sok magyar diák szerzett francia doktrátust általa. „Ma már mindenki elfogadja, hogy nálunk gyakorlatilag kora középkori, ókori témától kezdve egészen a 20–21. századig mindent lehet írni!

Hajnali madár, 1971

Mert nekünk nem a korszak fontos [...], hanem az: hogyan közelíti meg, hogyan próbálja az egészset sajátos gondolati keretbe tenni!” Nem a téma, hanem annak megközelítési módja.

A szaktörténelmi felkészültségbe nyújt bepillantást a kötet *Történelem* című fejezete, amelyben a számítógép, a matematika és a történettudomány lehetséges kapcsolatáról, Nagyszombat várostörténetéről vagy Magyarország négy évszázados urbanizációjáról olvashatunk tanulmányokat.

E tárgykörből kilépve azonban Granasztói György olyan témákról mondja el gondolatait, amelyek a közelmúlt, a rendszerváltoztatás utáni korszak legérzékenyebb pontjai. „Ma nem azt mondom, hogy kultúrtörténész vagyok, de a társadalom meghatározó tényezőinek inkább tekintem a kulturális problémákat, mint a gazdaságiakat. Mert a kultúra határozza meg a gazdaságot, és nem a gazdaság a kultúrát” – összegzi a történelmi kutatásaiból levont egyik legfontosabb következtetést.

Az írások időrendbe állítása jól tükrözi az elmúlt harminc év politikai és társadalmi kérdéseinek módosulását, a hangsúlyok és súlypontok eltolódását. Az 1980-as évek végén született írások még a demokrácia és a nemzeti identitás újraformálásának kérdéseit feszegetik – a kor problémafelvetésének

szellemében –, ám később fokozatosan igyekszik a mélyére hatolni a magyar társadalmat végtelenen megosztó kérdéseknek és szemléletmódnak.

Az egyik fontos társadalmi és politikai kérdése volt az 1990-es éveknek az új demokratikus berendezkedés és a hagyomány kapcsolata. Granasztói György – mint az antalli demokratikus „konzervatív liberális” eszmei örökség hordozója – sokat foglalkozott a hagyomány kérdésével. „A talpraállás, az újrakezdés és a felzárkózás képessége a nép hagyományával magyarázható – írja *Mi történt itt?* című esszéjében (1998) –, még akkor is, ha hatásuk, természetük, továbbélésük módjai a múlt számos példája ellenére is rejtélyesnek látszanak. Nem remény, nem hit kérdése tehát, hogy esély van rá, a hagyomány újfajta, érettebb társadalom kialakulásához segíthet bennünket. Nem külsőségek formájában: nem szimbólumok, ökölrázás, melldöngetés, nem is egykor volt formák felújításával fog ez magának utat törni. A népet és az államot egybefogó politikai nemzet megszületését a hagyományok tehetik lehetővé. A hagyomány kulturális örökségünk kifejezése, olyan, mint a természet. Nem szégyen tapad hozzá, hanem benne élünk.”

Ezt a gondolatsort folytatja a derűlátásról szóló 2002-es írásában, amelyben az 1990-es években elterjedt osztársadalmi csalódottságra keres – a peszsimizmusból kivezető – választ. A jövő beláthatatlan és egymástól teljesen független lehetőségeket tartogat. Ezért nem azt kell kérdeznünk, hogy mi lesz, hanem azt, mit kell tennünk azért, hogy a világ jobb legyen. A keresztény és a liberális felfogás ugyanazt a derűlátást sugallja: az ember előtt mindig ott áll a lehetőség, hogy a jövőt szolgálja. „Meggyőződésem, hogy [...] a keresztény hittel és a szabadelvű okfejtéssel egyaránt felfogható derűlátás új és döntő szerepet játszhat sorsunk alakításában.” Ebben az összefüggésben idézi a jeles gondolkodó, Hannah Arendt fogalmát, a „közboldogságot”, ami „a közügyekben való részvételből fakad”. Nem az egyéni érdekek védelmezése, nem a kötelességtudat, hanem a közösségi élet vágya a létrehozója. „Az emberek, ha módjuk van rá, szeretnek vitatkozni, közös álláspontokra jutni, közös, kölcsönös érdekeiket szolgáló döntéseket hozni. Igaz ez a helyi, a szakmai, a vallási közösségeken át egészen a nemzetig, mint a legnagyobb közösségig. Ez a modern plurális, demokratikus társadalom nagy esélye. A sok és sokféle közösségi törekvés a közboldogságra. Állam és társadalom ennek

a sokféle közjóra törekvésnek a jegyében alakul modern nemzeté.” A közboldogságra törekvés tehát polgári cselekvési forma, és mi, magyarok, megfelelő kulturális örökséggel és hagyománnyal rendelkezünk a gyakorlásához. „A magyarságnak már a mai életében is kialakultabbak a közboldogság eléréséhez szükséges keretek és lehetőségek, mint korábban bármikor.”

Az elmúlt harminc év egyik legfeszítőbb és leginkább megosztó politikai kérdése az úgynevezett zsidókérdés volt. Granasztói György – biztos erkölcsi értékrendje alapján – nyugodt hangon és differenciált elemző módszerrel igyekezett feltárni, hogy a zsidókérdés vajon a „lelkiismeret fájdalma, vagy a harc eszköze?” (*Zsidókérdés?*, 2002–2003). Az írás arra a kérdésre keresi a választ, hogyan alakult ki a két nemzetfelfogás, amelyből az egyik a nemzeti közösségben, a kultúrában és hagyományokban erőt és lehetőséget lát, míg a másik mindezt egy olyan logikai láncban látatja, melynek „egyik végpontján a Szent István-i Magyarország, a másik végpontján pedig a pogromokkal terhes náci-fasiszta vérzivatar áll, s amelyben a fő mozgatóerő az antiszemita izgatás.” A tanulmány – jóindulatú – konklúziója, hogy a közéletet így megosztó feszültségekben az 1990-hez kapcsolódó félreértések sűrűsödnek. „A félreértés akkor oldható fel, ha a helyzet erkölcsi tanulságait mérlegeljük. A bajok nem abból származnak, hogy eltérő erkölcsi felfogások csapnak össze, hanem abból, hogy a feszültség magát az erkölcsi igényt rombolja.”

Az előző tanulmány problémafelvetését folytatja a politika és a politikum kapcsolatáról, az utóbbi lehetőségéről és szükségességéről szóló 2010-es elemzés (*Mi történt itt? A politikum újraalkotása*). „A 2010. tavaszi politikai fordulat jelentősége az lehet, hogy húsz év után végre formát ölthet a politikum. A politika a tudomány, így a politikatudomány vizsgálódásának a tárgya, a politikum ellenben a gondolkodás. A politika tehát a politikai rendszert jelenti, mint olyan társadalmi alrendszert, amely megkülönböztethető más alrendszerektől. [...] A politikum ellenben közös gondolkodás a társadalmi jelenségekről, a közeg, amelynek folyamatában a társadalom megalkotja önmagát. A nemzet mint stresszegység tehát a politikumban jön létre, és felteheti például azt a kérdést, hogy mi az ellentét a Kádár-rendszer puha diktatúrája és az 1990 utáni rendszer között.” A 2010. évi választási eredménynek – Granasztói György értelmezésében – az volt az üzenete, hogy helyreállítan-

dó a politikum. Ez akkor azt jelentette, hogy a „szabados szabadságot” képviselő, a politikum kialakulását az eszmei tisztázatlanságok miatt lehetetlenné tevő (MSZP–SZDSZ) szellemi és politikai vezetés kormányzása után olyan új helyzet jött létre, amelyben kialakulhat „a közösségiséggel jellemezhető politikum legfőbb feltétele [...] szemben a közelmúltig tartott polgárháborús helyzettel ennek most olyan egyetértésekre kell épülnie, amelyek általános érvényűek.” A heves vitákból adódó politikai versengések immár a politikum egységében zajlanak. A felelősség és az önállóság igénye együttesen azt jelenti, hogy az ember tudja, mit tesz, képes felmérni tetteinek következményeit és kockázatát. A felelősség a törvény betartását jelenti. A felelősség és az önállóság szolidaritást jelent „a többiekkel, akiket például idegen környezetben nem illik támadni az otthoni, még oly heves viták ellenére sem.”

A kötet utolsó írásaiban Granasztói György – az európai műveltségű és elkötelezettségű gondolkodó, az új, demokratikus Magyarország első brüsszeli nagykövete – azt elemzi, hogyan változik meg Európa, mivé lesz az az eszme és az a valóság, amelyhez a rendszerváltoztatás után oly határozottan kötődünk, majd amihez csatlakoztunk. A legfontosabb tétele, hogy most, a kommunizmus bukása után közel harminc évvel is két Európa létezik. Közép-Európában továbbra is több a megértés a nyugati kultúra iránt, Nyugat-Európában pedig a közöny és a kevés ismeret közegében tág tere van a fantomokról szóló rossz álmok megalkotásának. „A fantomok ijesztgetnek és idegenkedést, viszolygást keltenek. A politikailag korrekt a felszínesség hordozója. A felszínességnek persze nincs szankciója, de mindenütt növeli az elidegenedést és a szkepszist. Nagyobb távolságból szemlélődve felvethető a kérdés: posztmodern fordulat zajlik-e, mert a perem nem viseli el, hogy »a másik«-nak tekintsék? Vagy lassan feloldódnak majd a feszültségek, hogy újrakezdődjék a melankolikus töprengés az alkonyról?” (*Szef-Európa*) S ez a gondolatmenet folytatódik a szerző utolsó írásában (*Két Európa*). Az európai alapkérdés – ma már több mint jelképes – gyújtópontja a bevándorláshoz, bevándorlathoz való viszony. Miből ered a végtelen különbség? Granasztói Charles Whiting Fox *History in Geographic Perspective* című, 1972-ben megjelent könyvében leli meg magyarázatát, amely szerint létezik összefüggés földrajzi körülmények és egy adott társadalom politikai típusa között. „Jelentős különb-

ségek jellemzik a vízi úton [...] nyugvó társadalmakat a szárazföldön alapulóktól, amelyekben a rurális társadalom és az ehhez kötődő piaci, azaz kis távolságon bonyolódó kereskedelem van túlsúlyban [...] Az eredeti hat tagállam a rajnai Európát jelenti. Azt, amelynek tengelyét a Rajna-vidék és Észak-Olaszország alkotta. Ez volt a távolsági kereskedelem fő útvonala a Karoling Birodalom óta. Az alapító atyák is innen származtak.” Itt jött létre Európa kereskedelmi és gazdasági kapcsolatokra épített magja, amely a javak és személyek szabad mozgásától a föderatív, azaz nemzetek fölötti Európa szervezetének megalakításáig ível. A másik Európa de Gaulle-hoz köthető a hatvanas években, aki Dante, Goethe, Chateaubriand nevét említve érvelt a nemzetek Európája mellett. „Csak az államok Európája létezhet. A kontinentális, területelvű Európa hangja volt ez.” Most azt látjuk, hogy „országok növekvő csoportja [...] szembeszegül a központi akarattal, amely korábban a nagy tömegben mozgó bevándorlók beengedését szorgalmazta.” Ám „a látszattal ellenétben nincs központ – írja a szerző. – A központinak tartott koncepcióban annak a kultúrának az örökségét találjuk, amely a 17–18. század óta az egyénre individualista módon tekint. Ez az egyén úgymond a globális társadalomban él. A globális társadalom mindenekelőtt piac, és civil társadalom, amelyben a kapcsolatok szerződés jellegűek. A globális társadalom állama olyan jogállam, amely elsősorban az áruk szabad mozgását és a szerződések betartását biztosítja. További szabályozásra nem vállalkozik. Az egyénre mint közösségi lényre tekintő felfogás ezzel szemben a nemzet egyben tartását hiszi lényegesnek, ebben látja fontosnak az állam szerepét. Szerinte különösen jelentős a társadalom által elfoglalt, kitöltött terület védelme, amit jól jelez az új keletű migrációval kapcsolatos nagy feszültség.” Az írás végén csak kérdezni tud a szerző – és azt remélni, hogy „a múlt tapasztalatai és a földrajzi adottságok ismerete” jobban elősegítik a helyes politikai döntést, mint „az ideológiai premisszák hajtogatása”.

Amikor az olvasó befejezi az utolsó írás olvasását, sajnálatot érez. Sajnálja, hogy nem lesz folytatás. Sajnálja, hogy a könyvnek vége – és a szerző nem ír több szellemes, érdekes, megfontolásra érdemes elemzést a legújabb magyar és európai társadalmi és politikai kérdésekről.

(*Szabados szabadság. Granasztói György válogatott írásai*, Magyar Szemle Könyvek, 2018)